

voljno protumačena. Taj se utjecaj grada na selo pokazao »u težnji gradskoga robovlasničkog sloja uglednih ljudi, koji su nakupovali zemljišta u okolici i pretvarali se u vlasnike feudalnog tipa, da svoje zavisne ljude smatraju isključivo robovima« (101).

Monografiji o strukturi zemljišnog posjeda u XI i XII st. cilj je odrediti njegovu »statičku sliku«, vodeći računa o činjenici da mu je polazna tačka bilo »općinsko vlasništvo«. Autor razlikuje kraljevska zemljišta od posjeda »feudalnih« vlasnika kao što je Petar Crni, pri čemu ističe da oni koji su mu ustupali svoja zemljišta nisu stupali u lično zavisni odnos, već da je on ondje naseljavao *serve*; konstatira nadalje da »postoje općinske zemlje — almenda«, koje se predaju u vlasništvo »feudalnog« gospodara uz svjedočanstvo i pristanak svih stanovnika dotičnog sela, i najzad zemljišta određene vrijednosti koja seljaci dobivaju na obradu.

Frejdenberg je uočio zakonomjernost u cijenama pojedinih komada zemljišta: poslije najniže cijene od 3—4 solida iduća je odmah 7—8 solida, a to je i cijena jednog konja. Budući da se ta cijena ponavlja naročito u odnosu na zemljište koje se u izvorima naziva *curtis* i da se cijena zemljišta određuje ili sa 7—8 solida ili s 15—16, ili s 30—35 solida, nije teško ustanoviti razmjer od 1 : 2 : 4, koji pokazuje veličinu seljačkog posjeda — polovičnog, punog i dvostrukog. Zato autor smatra da je *curtis* seljački posjed veličine 32 modija ili oko 2.8 ha, koji vrijedi 8 solida.

U radu o Novigradskom zborniku, autor se naročito zadržava na problemu »velike porodice«, utvrđujući da je takva društvena grupa postojala u tom kraju, kao i na njezinom odnosu prema zemlji kao glavnom sredstvu proizvodnje. On se u toj raspravi ograničava na to da ustanovi faktične odnose među seljaštvom. Pri tom ističe da taj izvod ne prikazuje stanje mase seljaka nego samo manjeg sloja slobodnih općinara koji su uz to i plemići (57).

Radovi koji se odnose na Trogir prikazuju društvene odnose na temelju analize notarskih spisa iz toga grada i obilježavaju početak autorovih istraživanja u tom pravcu. Možemo samo poželjeti da nastavi istom oštrinom analize i dubinom zaključaka koju pokazuju ovdje prikazani radovi.

O. Mandić

M. Crouzet, L'époque contemporaine. Histoire générale des civilisations VII, Paris, 1959, str. 841.

Završno djelo ove velike i značajne edicije zaslužuje posebnu pažnju, ne samo zbog izvanrednog bogatstva problema i njihove aktuelnosti već i kao izraziti primjer naučne proizvodnje francuske historiografske škole tzv. analista. Doduše, to nije djelo ekipe nego samo jednog pripadnika grupe koja se ne odlikuje visokim stupnjem jedinstva u pogledima, u kojoj su razlike, pa čak i kontradikcije, brojne. Zato ocjena tog djela ne može u većoj mjeri pridonijeti valorizaciji cijele škole.

Genezu, razvojni put i osnovna obilježja analista prikazala je kod nas u posebnom radu prvi put M. Gross, upozorivši pri tom na njihove opće kvalitete i slabosti.¹ To svakako olakšava ocjenu C-ova djela. Ono je, štaviše, kod nas i recenziji-

¹ M. Gross, O francuskoj sociološkoj historiografiji, JIČ 4, 1963, str. 57—72.

rano, ali tako da time nije otpala potreba da se ono još jednom potpunije osvijetli. Naime, dok se primjedbama M. Marjanovića o prikazu Jugoslavije u C-ovoj knjizi malo što može dodati, prvi dio recenzije koji se odnosi na sav ostali sadržaj knjige suviše je informativan a premalo kritički.²

Težnja analista da ožive socijalnu funkciju historijske nauke, da pomognu njezino ugrađivanje u kompleks faktora koji djeluju na razvoj čovječanstva, morala je napose doći do izražaja u ovom djelu, jer se ono bavi najnovijim razdobljem modernog doba, materijom u kojoj je ta nauka redovno »angažirana« jer drugačija u njoj teško može biti, gdje su mogućnosti da djeluje kao socijalna »force creatrice« naročito velike. Zato djelo sadrži nekoliko velikih poruka, koje su vrlo temeljito argumentirane.

Iako se susteže da teoretizira o progresu, da ga napose ističe, da sudi o tome što je progresivno a što nije — C. poručuje cijelim svojim djelom: progres je neophodan da bi čovječanstvo moglo živjeti. Već sama njegova demografska eksplozija, koja je u punom jeku, zahtijeva brz općenit napredak, i naročito odlučne promjene u većem dijelu svijeta koji je zaostao. Snage koje tome smetaju ugrožavaju čovječanstvo.

Za razliku od mnogih drugih predstavnika nauke i kulture na Zapadu, C. nije zaokupljen apstraktno shvaćenom slobodom. On tom pojmu daje široko, ali i posve konkretno značenje. Kako analiste uopće ne zanima mnogo, a neke nimalo, posve politička sfera prošlosti, tako i autor ne pokazuje osobit interes za politički aspekt slobode. Za nj su važniji njezini drugi, značajniji i manje formalni sadržaji: da li nacije raspolažu svojim kapacitetima ili su žrtve tuđih interesa, da li je u određenim sredinama ostvarena ekonomska demokracija kao preduvjet političke, da li su »mali« ljudi u razvijenim zemljama podvrgnuti presiji nehumane upotrebe najmodernije tehnike i racionalne organizacije koja ih duhovno zarobljava, da li su kultura i nauka sapeti ovisnostima koje im nameću državna administracija i »pressure groups«. Ovdje je također poruka jasna: sloboda s ovim posve određenim sadržajem mora se uspostaviti, odnosno braniti i širiti, jer njezina odsutnost ili narušavanje hrani negativne procese, održava ili stvara neprirodna stanja, podiže ili nadograđuje barijere između ljudi i nacija, kojih je ionako dovoljno, dijeli čovječanstvo u golemu masu oštećenih objekata i malobrojne subjekte-korisnike.

Daljnja poruka nadopunjuje prve dvije, ali nije tako jasna; nju je teže pronaći, a i tada kad se do nje stigne ostavlja čitaoca u nedoumici da li se uopće i radi o poruci. Ona se odnosi na pitanje o tome koji društveni okvir najviše pogoduje progresu i slobodi, tj. kojem bi sistemu trebalo da pripadne budućnost. Simpatije autora pripadaju, izgleda, svijetu socijalizma, a ne svijetu kapitala. U prvom otkriva niz pozitivnih kvaliteta, ne izmiču mu iz vida ni njegove slabosti, ali ih ne interpretira kao konstitucionalne već kao rezultate loše startne osnove (ekonomsko-društvena zaostalost) i djelovanja vanjskih nepovoljnih momenata. Suprotno tome, u kapitalizmu se naglašava njegova defektna suština — profit, kao glavni movens i regulator, i nepravedna raspodjela dobara (autor izbjegava da privatno vlasništvo označi kao njihovu osnovu). Ipak, iz C-ova djela ne slijedi da je taj sistem osuđen na likvidaciju. Državna intervencija, koja ga samo transformira ne dirajući u njegovu suštinu,

² D. Vukšanović-Anić i M. Marjanović, Histoire générale des civilisations, Tom VII — L'époque contemporaine. A la recherche d'une civilisation nouvelle, par M. Crouzet, JIC 1964, 1, str. 110—119.

povećava mu otpornu snagu time što umanjuje anarhičnost sistema, tjerajući ga u njegovu vlastitom interesu u određene okvire; njegova asocijalnost dobiva protutežu u dosta jakom socijalnom smislu koji »nova« buržoaska država ispoljava. Da li time kapitalizam ulazi u višu, uzlaznu bazu ili je to ipak početak njegova kraja? Pisac se ne upušta u to pitanje, jer određeniji odgovor na nj znači opredjeljivanje za ili protiv tog sistema, koje on stalno izbjegava. Međutim, njegov tretman recesije u američkoj privredi poslije svršetka korejskog rata pokazuje da nema previše povjerenja u trajniju efikasnost državnokapitalističkih mjera.

Bez obzira na C-ovu suzdržljivost u pitanju sposobnosti kapitalizma da se uspješno adaptira — on je samo konstatira, a ne i ocjenjuje — očigledno je da je za nj perspektiva tog sistema problematična, dok socijalizam vidi kao sistem pred kojim se otvaraju široki horizonti materijalnog i kulturnog uspona. Uza sve to, niti on što predviđa u pogledu društvenog razvoja u većem dijelu svijeta, koji se upravo nalazi pred zadatkom da izgradi novu strukturu, niti mu preporučuje kojim bi putem pri tom trebao poći. Socijalna budućnost svijeta ovisi, prema autoru, o rezultatu ekonomskog takmičenja kapitalizma i socijalizma na tlu »trećeg svijeta«, o ishodu borbe za pridobivanje većine čovječanstva za jedan ili drugi put. Iako ističe da znatan dio novooslobođenih zemalja pokazuje tendencije bliske socijalizmu, ipak zaobilazi pitanje mogućnosti da te zemlje stvore vlastite, originalne strukture. Te prosocijalističke tendencije C. ocjenjuje pozitivno. Tako uspoređujući razvoj slobodne Indije i Burme zaključuje da se prva nalazi u kritičnoj situaciji, jer nije provela strukturalne promjene kao što je to učinila druga, krećući se na djelu, a ne na riječima. putem prema socijalizmu. To je, možda, ipak poruka većini čovječanstva, ali je prije spomenuti sudovi autora čine nesigurnom, premalo kategoričkom. Iza ove položičnosti kriju se ostaci buržoaskog duha, koji su došli do izražaja i u nekim drugim slabostima djela.

Kolikogod autor visoko cijeni velike društvene preobražaje, njemu nedostaje dublje shvaćanje njihovih pokretnih snaga. Netačno je da C. apstrahira klasnu borbu,³ ali je sigurno da joj ne pridaje značenje kao marksistička historiografija. Tražeći s puno ozbiljnosti historijsku istinu, pisac nije mogao izbjeći fiksiranje društvenih suprotnosti i klasnu borbu koje one rađaju, ali nije u tome bio konsekventan. U prikazu određenih zemalja i regija gotovo uvijek upozorava na socijalne razlike, koje ilustrira dobro odabranim podacima, ocrta stanje klasa, pogotovu donjih, ali češće prelazi preko posljedica. Osim toga, interes za položaj osnovnih društvenih snaga nije ponekad raspodjeljen u relacijama koje nalaže značenje i uloga koje pojedine od njih imaju u cjelini društvenog tkiva. Tako u prikazu društvenih promjena u USA poslije II svjetskog rata C. bolje obrađuje evoluciju buržoazije nego proletarijata; o promjeni njegova profila govori posve općenito, bez podataka. U poglavlju o zapadnoj Evropi poslije II svjetskog rata prikazuje samo opći položaj proletarijata, dok njegovo reagiranje na taj položaj kao i općenitu ulogu u životu društva, utjecaj njegove akcije i ideologije ostavlja po strani. Ako se skromno mjesto koje je u prikazu razvoja USA dobio proletarijat može donekle opravdati, začuđuje da

³ Preuzimajući opći sud nekih sovjetskih historičara o stanovištu analista prema klasnoj borbi, D. Vuksanović-Anić ga rezimira u prilično čudnoj formulaciji: »Pojam klase je do te mjere neprihvatljiv za buržoaske historičare da čak i škola Annales... uvodi samo eventualno klase u historijsku nauku« (n. dj. 11). Iz konteksta slijedi da recenzent usvaja taj sud i s obzirom na C-ovo djelo. Međutim, ono uopće ne daje za to osnovu. Autor ne treba da uvodi klase u svoje djelo, već su one gotovo svuda prisutne — čas u centru pažnje, čas blizu tome.

je autor isto tako postupio sa zapadnoevropskom radničkom klasom, koja je u poslijeratnom periodu predstavljala vrlo značajnu komponentu društvenog razvoja i političkih zbivanja što je trebalo barem napomenuti, jer je ta činjenica ne samo djelovala na evoluciju profila zapadne Evrope već je i bila jedan od razloga izbijanja »hladnog rata«. Slična pogreška javlja se u obradi poslijeratnog, a donekle i pred-ratnog razvoja Sovjetskog Saveza: autor ispituje materijalni, a u vrlo maloj mjeri općedruštveni položaj i utjecaj proletarijata i onih slojeva koji, otprilike, odgovaraju »srednjim klasama« na Zapadu. Dijelom i zbog tog nedostatka, geneza lične diktature kao i destaljinizacija nisu naročito objašnjeni, osobito potonji proces koji C. samo registrira. Pozitivno nastojanje da se utvrdi opća slika društva, njegova obilježja kao cjelovitog kompleksa, nije moglo dati optimalne rezultate jer je pisac češće poklonio premalo pažnje bitnim elementima društva, dalekosežnim posljedicama njihova stanja i razvoja. Ipak, taj nedostatak nije toliko općenit da bi u većoj mjeri ugrozio opći kvalitet djela.

Prema klasama C. se uvijek odnosi kritički, nastojeći da bude što objektivniji. Pokazujući široku skalu potencija glavnih elemenata modernog društva, on se ne susteže od gorkih istina. Dok je buržoazija nosilac nacionalnih revolucija i u savremeno doba, ali i tvorac najreakcionarnijih režima fašističkog tipa, orijentacija proletarijata varira od revolucionarnosti preko oportunitizma sve do rasističkih tendencija (odnos bijelih prema crnim radnicima u nekim dijelovima Afrike). Toj se kritičnosti ne bi imalo što prigovoriti da se ona ne povezuje s neutralizmom, koji autora sprečava da dublje pronikne u fizionomiju klasa, da svestranije ispita njihova obilježja i promjene, odnosno posljedice tih obilježja i promjena. Težnja autora da se izdigne iznad klasa i preduvjerenja njihovih ideologija, da ih kao i oba osnovna sistema današnjice promatra bez balasta mržnje i bez iskrene ili službene zaljubljenosti u bilo koju klasu ili sistem, dala je brojne pozitivne rezultate, ali je, uz to spriječila druge, pa su zato izostali odgovori na neka ključna pitanja epohe i dublja objašnjenja nekih njezinih komponenata. U tom se stanovištu zapravo zrcali orijentacija krajnje buržoaske ljevice, koja se okreće prema novom društvenom sistemu i promatra ga s velikim zanimanjem — njegovi temelji nisu u strahu ili u želji da se što bolje upozna protivnika, kako bi mu se otkrile slabe tačke, već u iskrenom interesu, prožetom simpatijama — ljevice s razvijenim smislom za socijalne probleme, u prvom redu za patnje širokih slojeva, o kojima raspravlja bez ustručavanja. Ali kolikogod odmiče od sredine iz koje je izrasla, ta se ljevica ne može do kraja osloboditi idejnih spona koje je s njome vežu. To se ogleda i u još jednom nedostatku C-ova djela.

Tražeci bitna obilježja epohe autor nalazi da je jedno od njih opadanje uloge Evrope u svijetu, progresivno slabljenje i završetak njezine dominacije. Tom se problemu u djelu obraća naročita pažnja (prvi dio, gotovo trećina knjige, ima naslov: »Opadanje Evrope«, a ta se tema javlja češće i kasnije). Dakako, C. ne ispušta iz vida da je to opadanje kapitalističke Evrope, ali ipak više ističe geografsku nego socijalnu oznaku tog procesa. Neadekvatni naziv naročito ne smeta, jer je bit problema uočena. Teža je jedna druga pogreška, koja nije terminološke naravi. Pretjeranim akcentiranjem ovog, svakako vrlo značajnog problema, koje je prije autora postavio niz istraživača, zasjenjen je drugi, širi problem — opadanje kapitalizma kao svjetskog sistema, koji C. više opisuje nego analizira.

Kapitalizam je prvi klasni sistem koji je u svom krilu razvio takve snage da je svojom ekspanzijom mogao postati svjetski sistem, dakako, ne u apsolutnom smislu, jer nije do kraja razorio stare društvene strukture u cijelom svijetu već ih je potisnuo i transformirao. Prije nego što je stigao da ih potpuno zbrise i dokrajči tu koegzistenciju sebi u prilog, počelo je opadanje, razaranje i sužavanje toga još nepotpuno izgrađenog svjetskog sistema. Na putu prema konačnoj pobjedi, on je naišao na nepremostive zapreke, većinu kojih je sam podigao. U osnovne uzroke neuspjeha treba ubrojiti potporu kapitalizma zaostalim strukturama, koje je potisnuo, i njezine posljedice: rađanje otpornih snaga koje se suprotstavljaju ekspanziji svjetskog kapitala, odnosno njegovoj dominaciji, djelomičnu neutralizaciju kapitalističkih metropola, koja je rezultirala iz njihova suparništva, velik nesrazmjer između materijalnih i ljudskih kapaciteta s kojima je kapital u početku svoje ekspanzije raspolagao i onih kojima je težio da ovlada, da ih apsorbira. Prva dva momenta, a donekle i treći, istaknuta su u djelu C-a, ali u drugom, užem kontekstu. No jedan od bitnih razloga neuspjeha definitivne izgradnje kapitalizma kao svjetskog sistema, odnosno njegova opadanja — koji je trebalo utvrditi na nižem nivou kao uzrok opadanja kapitalističke Evrope — C. nije uopće primijetio: on se sastoji u reperkusijama jedne od osnovnih zakonitosti kapitalizma — neravnomjernosti razvitka osnovnih zona u tom sistemu.

Glavnu ulogu u ekspanziji kapitalizma imale su nužno prve, najstarije kapitalističke zemlje. No one već u drugoj polovici XIX st. doživljuju silaznu fazu u svom razvoju. Nove zone razvijenog kapitala tek se u to vrijeme uključuju u izgradnju kapitalizma kao svjetskog sistema. U I. svjetskom ratu pobijedile su Engleska i Francuska, kapitalistički veterani, a njihov mlađi, dinamičniji i do rata privredno snažniji protivnik bio je potučen i upropašten, što je zadugo smanjilo njegovu, dotada vrlo značajnu ulogu u ekspanziji kapitalizma, na minimum. Zapadnoevropske zemlje prezrelog kapitalizma, još uz to teško ruinirane ratom, bile su nesposobne da do kraja iskoriste svoju pobjedu, da dalje povećaju svoju ulogu u kapitalizmu kao svjetskom sistemu, odnosno da ubrzavaju njegovu izgradnju. Štaviše, one nisu bile sposobne ni da sačuvaju stečeno; pozicije koje su povoljnim ishodom rata osvojile nisu im ni izdaleka nadoknadile gubitke koje im je rat donio. Glavni korisnik bile su USA, saveznik bez koga ne bi pobijedile, a koji će poslije rata nastaviti da ih potiskuje u raznim vanevropskim zonama. Njegovo bujanje mnogo je pridonijelo likvidaciji dominacije Evrope nad svijetom, ali je s druge strane pomoglo kapitalizmu kao svjetskom sistemu. Međutim, kapaciteti USA, a još manje Japana, nisu dostajali za potpunu kompenzaciju priliva snage, koju je evropski Zapad donedavno prinosio kapitalizmu kao svjetskom sistemu. Pukotine u armaturi svjetskog kapitala bile su tek dijelom »zaliječene«. Injekcije mladih, razvijenih, dinamičnih elemenata u tom sistemu bile su preslabe za punu regeneraciju njegove ekspanzivne snage. U cjelini uzevši, dominacija Evrope tonula je svakako brže od kapitalizma kao svjetskog sistema, ali to su ipak bila dva povezana procesa. Drugi, važniji i dalekosežniji, potisnut je u C-ovu djelu prvim, koji je, doduše, dugo bio izrazitiji, ali je i tada predstavljao samo dio, ma koliko značajan, jednoga šireg kompleksa.

Osim ovih općenitih primjedaba, C-ova knjiga potiče i veći broj užih, posebnih primjedaba koje se odnose na pojedine teme ili njihove komponente.

U uvodnom poglavlju C. daje previše svijetlu sliku dominacije Evrope nad svijetom u početku XX st.; on je prešutio stagnaciju engleskog i francuskog kapitala

kao i prve znakove velike borbe vanevropskih zemalja za emancipaciju. I. svjetski rat je bolje obradio, ali ipak s jednim ozbiljnijim propustom: tok rata ispušten je iz razmatranja, što karakter djela opravdava, ali se ne dodiruju ni razlozi njegova ishoda, s kojima se autor morao pozabaviti već zbog toga što pomažu boljem shvaćanju općenitih ekonomskih, socijalnih i političkih promjena u toku rata i neposredno poslije njegova završetka — promjena koje se u djelu izlažu i analiziraju. Opisujući potrese koje je rat izazvao, C. se dotiče revolucije u Njemačkoj 1918/19; pri tom piše odviše sažeto, površno pa čak i neispravno: slom januarskog ustanka pogrešno je označen kao definitivni neuspjeh »komunističke revolucije«, a bavarska sovjetska republika je degradirana na jedan od niza nemira (»troubles«), kojima je ta revolucija završila. Prikaz burnih zbivanja u Italiji 1919. i 1920. također je odviše sumaran a uz to je zapušten ishod revolucionarne krize, odnosno njegovi razlozi (taj nedostatak nije ispravljen ni kasnije u odlomku o pobjedi fašizma). U poglavlju o neuspjehu ekonomske obnove Evrope u prvim poratnim godinama C. piše o drugoj industrijskoj revoluciji, iako je poznato da je ona započela još krajem XX stoljeća.

Velika kriza 1929—32. i njezine posljedice, osobito političke, obrađene su iscrpno i svestrano, pa ozbiljnijih primjedaba nema. To se, na žalost ne može reći i za drugi dio knjige, koji je posvećen samo zemlji sovjeta, njezinim osnovnim problemima od 1917—41. Februarska i oktobarska révolucija, kao i period između njih, dobile su skromno mjesto, dok je problematika Sovjetskog saveza u vrijeme prvih petoljetki razmatrana znatno opširnije i solidnije. Debakl desnih socijalista na vlasti, u stvari sitnoburžoaske demokracije, nije ni jednom riječju spomenut, iako je fiksiranje te pojave izvanredno važno za ispravno shvaćanje Oktobra a djelimično i ishoda građanskog rata. Neosnovana je tvrdnja o općoj apatiji (»apathie de la population«), usred koje su, tobože, boljševici oborili vladu Kerenskoga. Apatija je nakon Kornijolvljeva poraza zahvatila samo dio vladajućih klasa, a ne i široke slojeve. Kako nije ispitao važnije aspekte obiju revolucija, C. je nužno zapao i u druge pogreške. Navodeći općenite razloge koji su sovjetsku vlast doveli do pobjede, on tek usput spominje vojne napore jednog manjeg, ukrajinskog dijela boljševičke partije. Općenita uloga te partije, visoke kvalitete, koje su je učinile izvanredno efikasnom u datoj situaciji, ostali su po strani. Kako joj nije obratio gotovo nikakvu pažnju u periodu revolucije, on nije mogao zapaziti ni njezinu kasniju evoluciju od prave avangarde revolucionarne akcije i misli u konzervativnu potporu jedne birokracije u brzom porastu, u objekt kojim će njezin vođa suvereno raspolagati, evoluciju koja nije bila ni potpuna ni definitivna, ali je svakako obilježila opći razvoj Sovjetskog saveza za dulji period. C. se tom partijom bavi detaljnije tek onda kad je ta evolucija daleko odmakla — njezinim profilom 30-ih godina, i to tako da zapravo nije jasno da li je ona bila takva, kakvom ju opisuje, i za Lenjina, odnosno u periodu poslije II svjetskog rata. Crtajući inače zanimljivo i vjerno većinu rezultata NEP-a, C. daje netačnu sliku druge faze u periodu obnove. Naime, on tvrdi da se poljoprivreda brzo regenerirala, dok su rezultati obnove industrije bili vrlo skromni. Bez ikakva razloga, on ovu, za prve godine NEP-a, posve ispravnu konstataciju proteže i na njegov drugi, posljednji dio, u kojem, u stvari, industrija brzo napreduje a poljoprivreda stagnira. Doba velikog preobražaja — prvih petoljetki — pažljivo je ispitano iz svih aspekata koji se značajni, osim političke evolucije kojoj je autor prišao simplificistički, pa se zato njegovo objašnjenje o nužnosti Staljinove diktature ne može primiti kao posve zadovoljavajuće. U prikazu kulturnog razvoja potkrala.

mu se jedna manja pogreška: u socijalistički realizam uključen je dio literature 20-ih godina (čak Serafimovič i Gladkov), što je rezultat površne analogije na osnovu formalno-tematske sličnosti između književnosti 30-ih godina i jednog dijela one iz 20-ih godina.

Treći, najveći dio knjige počinje s istraživanjem općenitih obilježja II. svjetskog rata. Osnovni aspekt je zanimljiv, vrlo bogat podacima, ali je pitanje, koliko to u knjizi, koja nije vojna historija, ima smisla. Naime, autor prikazuje stanje i evoluciju naoružanja, strateških koncepcija i taktike. Ekonomske i socijalne promjene koje je rat izazvao još u svom toku u krilu suparnika u borbi posve su zapostavljene. Znatno je bolje obrađena većina tematike drugog dijela istraživanja o II svjetskom ratu — nacistički »novi poredak« i pokreti otpora. Međutim, o japanskom »novom poretku« govori se odviše sažeto, tvrdnje i sudovi grade se na malom broju podataka ili ih uopće nema, režim okupatora je ponešto retuširan a o pokretima otpora se daje samo kratka informacija.

Kao i u prikazu I svjetskog rata, C. ni u najgrubljoj skici ne pokazuje tok novoga svjetskog sukoba, ne daje njegovu najopćenitiju karakteristiku, ne ispituje razloge njegova ishoda, determinante pobjede protuhitlerovske koalicije. Taj nedostatak je, uz druge razloge, skrivio slabo objašnjenje geneze »hladnog rata« u idućem poglavlju o općoj situaciji poslije 1945. Osnovne slabosti poglavlja o USA i zapadnoj Evropi u poratnom periodu već su istaknute. Prikazu stanja i razvojnih tendencija filozofije, umjetnosti i religioznog života u istom periodu može se također postaviti više prigovora. Dominantne crte tadašnje zapadnoevropske kulturne klime tretiraju se bez razloga kao crte duševnog stanja poslijeratnog čovjeka uopće. O filozofiji apsurdna i o njezinom literarnom izrazu C. samo informira, a njihovu pravu vrijednost i socijalne korijene ne objašnjava. Na nivou osnovnih obavijesti nalazi se i prikaz moderne umjetnosti i literature. C. samo registrira poraz ekspresionizma i afirmaciju apstrakcije, kloneći se bilo kakvih zaključaka koji se ne bi odnosili na umjetnost samu već na njezine relacije s društvom.

Treći dio knjige obrađuje prošireni »komunističke svijet« — razvoj Sovjetskog saveza poslije 1945, pojavu i razvoj »narodnih demokracija«, NR Kine i FNRJ. Sovjetski savez je dobio premalo mjesta, socijalne i političke promjene izložene su vrlo sumarno, dok je ekonomski razvoj bolje osvijetljen. Autoru se može prigovoriti što je pri uspoređivanju privrednog potencijala SSSR-a i USA upotrijebio samo podatke iz 1953, jer upravo otada razmak između njih naglo se smanjuje, pogotovu od kraja 5. petoljetke (od 1956). Da je autor upotrijebio podatke kasnijeg datuma, koji su lako dostupni, njegova bi tvrdnja o sve bržem približavanju sovjetske proizvodnje američkoj imala bolju argumentaciju. Tretman »narodnih demokracija« oduvara od uobičajenog u nauci a još više publicistici Zapada, koje akcentiraju sovjetski »uvoz socijalizma«. C. nalazi razloge za socijalistički preobražaj nekih zemalja istočne i centralne Evrope u unutrašnjim imperativima, kojima je sovjetska intervencija samo pomogla da se ispune. Međutim, on je propustio da istakne reflekse deformacija u Sovjetskom Savezu na formiranje njegovih odnosa s »narodnim demokracijama«, osobito na ekonomskom planu. U poglavlju o kineskoj revoluciji njezin je prvi period bolje obrađen od drugoga. Tzv. I građanski rat (1926/7) prikazan je samo kao nacionalna revolucija; upozorava se na protukršćansko obilježje te revolucije,

na moment koji je bio manje značajan, a posve se zaobilazi mnogo važniji — početak revolucioniranja seljačkih masa. Zbog ovog propusta desna evolucija Koumintanga protumačena je površno.

Nekoliko poglavlja trećeg dijela knjige izlažu razvoj zemalja latinske Amerike, Azije i Afrike u XX stoljeću. Pišući o političkim previranjima u latinskoj Americi u periodu između dva rata, C. povezuje djelovanje Velike krize i pojavu diktatura u cijelom nizu zemalja u tom dijelu »novog svijeta«. Međutim, ostaje nejasno da li su te diktature samo rezultat nezadovoljstva u znatnom dijelu vladajućih klasa sa starim političkim garniturama ili su uz to reakcija tih klasa na plimu pokreta širokih masa koje su udarci krize aktivirali. Razmatrajući justicijalizam i getulizam, C. propušta da u tim političkim strujama istakne demagoške i paternalističke note. U prikazu meksičke revolucije, odnosno njezina nastavka poslije 1920, zapuštena je važna činjenica da je građanski rat završio porazom glavnih snaga seljačkog bunta, triumfom umjerenih elemenata, što je uvjetovalo spori tempo strukturalnih promjena poslije oružane faze revolucije.

Već je spomenuto C-ovo gledište o općenitoj situaciji oslobođene Indije. Potrebno je još dodati tvrdnju pisca da je za nju jedino rješenje režim čvrste ruke, koji bi zemlju, makar i drakonskim mjerama, poveo putem bržeg napretka, ali kako za takvo rješenje ne postoje nužni socijalno-politički preduvjeti, Indija je osuđena na stagnaciju. To je odviše pesimističko gledište, iz kojeg probija da C. podcjenjuje progresivne snage Indije a i mogućnosti državnokapitalističkog sektora. Slika stanja u Indoneziji prije II svjetskog rata nije posve korektna, jer su zapostavljena dva važna, međusobno povezana momenta: penetracija stranog kapitala i njezine reperkusije u privredi zemlje, naročito u agraru. Opisujući općenitu situaciju Indonezije poslije stjecanja slobode, autor stavlja u prvi plan sukob centralnih vlasti s centrifugalnim, partikularističkim tendencijama, dok se, u stvari, radilo o borbi snaga progresa i reakcije za politički i socijalni profil mlade države. U odlomku o Burmi premalo je rečeno o protujapanskom pokretu, a februarski ustanak 1945. nije ni spomenut.

U poglavlju o zemljama Islama javljaju se uz osnovane i neke posve slabo ili nikako potkrijepljene generalizacije. Tako se, npr., tendencija prema »prosvijećenim« diktaturama objašnjava razlozima koji zapravo postoje samo u manjem dijelu regije, u prvom redu u Egiptu. Osim toga, C. preskače dva važna momenta razvoja u tom dijelu svijeta: dolazak na vlast G. Namera u Egiptu i formiranje F. N. L. u Alžiru. Začuđuje da on na dva mjesta govori o Mesali Hadžu kao predstavniku radikalne struje alžirskog oslobodilačkog pokreta a ni jednom ne upozorava na njegovu noviju oportunističku preorijentaciju.

Posljednji, četvrti, dio knjige sadrži vrlo bogat prikaz napretka nauke i tehnike u XX stoljeću. Njihova se međusobna povezanost ocrta prilično jednostrano: utjecaj nauke na tehniku došao je znatno više do izražaja nego utjecaj stanja i potrebe tehnike na nauku. Važno pitanje internacionalizacije nauke nije ni dotaknuo. Govoreći o novim naučnim i tehničkim granama, C. ne daje uvijek potrebna tumačenja ili definicije (na pr. o elektronici i kibernetici). U prikazu razvoja tehnike, radio i televizija tek se mimograd spominju.

Na kraju djela nalazi se opširna kronologija XX st. i obilata bibliografija; njezin je nedostatak u tome što ne obuhvaća njemačku i rusku naučnu literaturu u originalu nego samo mali broj francuskih i engleskih prijevoda iz te literature.

Usprkos brojnim primjedbama koje izaziva, djelo C-a može se uvrstiti među najbolja dostignuća onog dijela francuske i uopće svjetske historiografije koji se bavi modernom epohom. To je velika sinteza, sagrađena na osnovu mnogobrojnih općih i specijalnih radova. Evropocentrizma u njoj ima vrlo malo, ona je zaista obuhvatila cjelinu suvremenog svijeta. Svagdje je prisutno autorovo nastojanje da nađe i ispita ključne, osnovne probleme, pojedinosti upotrebljava funkcionalno — u službi kompleksa. Pisca privlače prvenstveno procesi, dinamika, a ne statika epohe i sredina u kojima traži osnovne linije kretanja. Iako nedovoljno konsekvantno, glavne sfere ljudske akcije i misli ispituju se u međusobnoj vezi, s tim da se ekonomici daje prioritet. Najzad, knjiga je slobodna od bilo kakvih elemenata »hladnoratovskih« shvaćanja. Prožeta dubokim humanizmom i razvijenim socijalnim smislom, ona se ne ograničava na to da se brine o »zapadnoj civilizaciji« već nastoji da obuhvati budućnost svega čovječanstva, kojem autor želi više sreće, kruha, slobode i mira.

Rene Lovrenčić

Die Sansculotten von Paris. Dokumente zur Geschichte der Volksbewegung 1793—1794. Izradili Walter Markov i Albert Soboul, s predgovorom Georges-a Lefebvrea, Berlin 1957, str. 606.

Ova je knjiga jedan od mnogih značajnih priloga za historiju pariskog puka-sankilota u Velikoj francuskoj revoluciji. Sankiloti u Parizu bili su masovna baza revolucionarne (jakobinske) diktature, ali to nisu i ostali s razloga ekonomskih i političkih, koje su zapadnoevropski i sovjetski historičari obrađivali u nizu djela (E. V. Tarle, A. Mathiez, G. Lefebvre, Markov, J. M. Zaher i dr.). Sankilotski pokret nije stvar jedne klase; sankiloti uopće jesu i zanatlije, trgovci, seljaci vlasnici, pomoćnici, poljski radnici i buržoaska manjina — kako izbraja G. Lefebvre (1957). Engleski historičar — marksist George Rudé razlikuje sitne proizvođače i — sankilote sred pariskog puka. Sovjetski historičar J. M. Zaher govori o pretproleterskom dijelu plebejskih masa Pariza — tadašnjem pariskom radništvu (1962), odnosno o sankilotima kao sitnoj buržoaziji i plebejskim masama. U političkom smislu — sankilot je patriot demokratske republike (W. Markov).

Uloga pariskih sankilota uopće i radništva napose stalno privlači pažnju historičara, osobito u vezi s padom jakobinske diktature (Robespierrea). O odnosu između revolucionarne vlade i puka A. Soboul (Robespierre and the Popular Movement of 1793—1794. Past and Present, 1954/5, 64) kaže i ovo: »Jakobinska vlada, stavljajući iznad svega centralizaciju, ostvarivši odgovarajuće poteze bez sumnje je učvrstila svoju vlast. No zajedno s time, težeći da narodni pokret utisne u jakobinske okvire, vlada je izgubila onu podršku sankilota koja ju je u proljeće prije toga (1793; J. Zaher) dovela na vlast. Na taj je način, i u političkoj sferi, proljeće II godine republike (1794; L.J. K.) bilo vrijeme definitivnog razlaza između narodnog pokreta i revolucionarne vlade.« (Cit. kod. J. M. Zaher, Plebejskaja opozicija v Parize nakanune 9 termidora, Novaja i novejšaja historija, 1962/5, 66).

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Tajnik redakcije:

IVAN KAMPUŠ

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB